

KIRIM'DAN BAĞDAT'A: 1638 BAĞDAT SEFERİNDE YARDIMCI KIRIM KUVVETLERİNİN MENZİL VE İAŞE ORGANİZASYONU

Süleyman POLAT*

Özet

Osmanlı Devleti'nde özellikle XVI. yüzyılın sonlarından itibaren Kırım kuvvetleri Osmanlının düzenlediği seferlerde yardımcı kuvvet olarak etkin bir biçimde yer almaya başlamıştı. Bu kuvvetler Avrupa ve Safevilere karşı yürütülen özellikle Kafkasya'daki seferlerde mutad bir biçimde çağrılırdı. Seferlerde çoğunlukla öncülük vazifesini gören, ileri harekâtlara katılan Kırım kuvvetleri elde ettiği ganimetlerle Osmanlı ordusunun iâşesine de katkıda bulunurdu. Ancak Orta ve Doğu Avrupa ile Kafkasya'daki seferlerden farklı olarak Bağdat seferinde Kırım kuvvetlerinin durumu farklı olduğu görülmektedir. Bağdat coğrafi açıdan Kırım kuvvetlerinin ana vatanına bir hayli uzak ve yabancı bir bölgeydi. Nitekim sefer alanına ulaşmak için Osmanlı eyaletlerinin/topraklarının içinden geçmeleri gerekiyordu. Bu çerçevede makalede ilk olarak XVII. yüzyılda Osmanlı ordusunun en önemli yardımcı kuvvetlerinden olan Kırım birliklerinin Bağdat seferine kadar olan süreçteki durumlarından bahsedilecektir. Devamında katıldıkları diğer seferler göz önüne alındığında, vatanlarına en uzak mesafede olan Bağdat seferindeki fonksiyonlarından kısaca değinilecektir. Bununla beraber makalenin odak noktasını, alışılmışın dışında bir güzergâh izleyen Kırım kuvvetlerinin iâşe ve menzil organizasyonu oluşturacaktır. Bu kapsamda -Kırım kuvvetlerinin katıldığı diğer seferlerden farklı olarak- bilinen iâşe ve menzil organizasyon yöntemleri dışında neye ihtiyaç duyulduğu ve yine -bu kuvvetler için- alışılmış olanın dışında Osmanlı Devleti'nin ne gibi bir menzil ve iâşe organizasyonu yürüttüğü üzerinde durulacaktır. Ayrıca Kırım kuvvetleri için girişilen bu organizasyon dâhilinde, finansmanın hangi kaynaklardan sağlandığı, bu yükümlülüğün ne şekilde ve devletin hangi birimleri arasında paylaşıldığı açıklanacaktır. Böylece Osmanlı Devleti'nin bir sefer esnasında geliştirdiği pratik çözüm yolları ortaya konulacaktır.

Anahtar Kelimeler: Yardımcı Kuvvetler, Bağdat Seferi (1638), Kırım Kuvvetleri, IV. Murat, Osmanlı Devleti

* Yrd. Doç. Dr., Dumlupınar Üniversitesi, suleymanpolat_@hotmail.com.

Abstract

The Crimean forces began to take part actively in Ottoman campaigns as auxiliary forces especially at the turn of the 16th century. These forces were called for duty regularly in the campaigns against Europe and Safavids, particularly in Caucasia. The Crimean forces, that usually served as vanguards and participated in vanguard operations, also contributed to the subsistence of the Ottoman army by capturing spoils. However, the function of the Crimean forces in Baghdad campaign was different from the function of the same forces in Middle and East Europe and Caucasia campaigns. Baghdad, geographically, was rather far from the homeland of the Crimean forces and it was not familiar to them. Thus, they had to pass through Ottoman provinces/territories to reach the battlefield. In this context, this article firstly deals with the situation of the Crimean forces, one of the most important auxiliary forces of the Ottoman army in the 17th century, until the Baghdad campaign. Next, their function in the Baghdad campaign is briefly evaluated considering that it was the furthest among the campaigns they participated. On the other hand, the focus of this article is the subsistence and range organization of the Crimean forces which took an out of the ordinary route. Within this framework, it will be discussed what was needed apart from the known subsistence and range organizations-different from the campaigns that Crimean forces participated before-and what kind of a range and subsistence organization the Ottoman Empire conducted. In addition, how the organization of the Crimean forces was financed and how this obligation was shared between the units of the state will be explained. Thus, the practical solutions that the Ottoman Empire devised during a campaign will be revealed.

Keywords: Auxiliary Forces, Baghdad Campaign, Crimean Forces, IV. Murat, Ottoman State

Osmanlı Devleti'nin askerî yapısı kapıkulları, eyalet askerleri ve deniz kuvvetleri olmak üzere üç ana bölümden müteşekkildi. Bu temel yapıya ilave olarak yardımcı kuvvetler, hudut kuvvetleri, kale muhafızları gibi askerî birlikleri de askerî teşkilat içinde değerlendirmek gerekir. Osmanlı Devleti sefer zamanlarında temel askerî teşkilatına mensup askerler dışında, -seferin durumuna ve ihtiyaca göre- yardımcı kuvvet olarak tabir edilen askerler toplanmaktaydı. Bu devletin ilk dönemlerinden itibaren başvurduğu bir durumdu. Mesela Osmanlı ordusu Ankara Savaşı'nda yardımcı kuvvet olarak Kara Tatarlar ve vasalı olan Sırp despotunun kuvvetlerinden faydalanmıştı (Enverî, 38-39; Nicolae Jorga, C.I, 290; Johann Wilhelm Zinkeisen, C.I, 278).

Osmanlı ordusundaki yardımcı kuvvetlerin kaynaklarından birisi devletin himayesine girmiş ya da vasalı konumunda bulunan devlet yahut beylerden sağlanan birliklerdi. Nitekim Kırım Hanlığı Osmanlı kontrolüne girmesinin ardından Kırım kuvvetleri de Osmanlı ordusu içerisinde yardımcı

kuvvet olarak görev yapmaya başlamışlardı. İhtiyaç mukabilinde başvuru-
lan yardımcı kuvvetler erken dönemlerde genellikle ordunun kanatlarında
yer almaktaydı. Ancak XVI. yüzyıl sonu ve XVII. yüzyıldan itibaren Osmanlı
ordusu içerisindeki konumu ve sefer bölgesine göre yardımcı kuvvetlerin
kendisi değişmeye başlamıştı. Bu doğrultuda Kırım birlikleri XVI. yüzyılın
sonlarından itibaren Osmanlı'nın hem batı seferlerinde hem de doğudaki
Safevî seferlerinde en önemli yardımcı birlikler olarak belirmeye başlamıştı.

Anlaşıldığı üzere yardımcı kuvvet olarak Kırım Hanlığı kuvvetlerinden,
Osmanlı Devleti'nin Eflak, Boğdan ve Lehistan hattı ile Kafkasya'ya yönelik
seferlerinde yararlanılmıştı. Ancak Kırım kuvvetleri bu seferler dışında
ihtiyaç duyulduğunda başka seferlere de davet edilmişti. Öyle ki 1638 yılın-
da yapılan IV. Murat'ın Bağdat seferi bunlardan biriydi. Dönemin savaşa
tanıklık eden yazarlarının eserlerinde, Kırım kuvvetlerinin savaşa çağrıldı-
ğından ve Revan civarında yaptıkları faaliyetlerden bahsedilir. Bununla
birlikte muhasır kitabî kaynaklarda bu kuvvetlerin savaşın başında yürüt-
tükleri faaliyetler dışında, sefer sürecindeki diğer durumlarından bahse-
dilmez. Ancak Kırım kuvvetlerinin seferin sonraki süreçlerinde de yer aldık-
larını kanıtlayan arşiv kayıtları mevcuttur. Nitekim bu çalışma bu arşiv ka-
yıtlarından yola çıkılarak oluşturulmuş ve bu çerçevede Maliyeden Müdev-
ver tasnifinde yer alan defterle ve Bâb-ı Defteri, Mevkufat Kaleminden elde
edilen belgeler kullanılmıştır.

Buradan hareketle bu makalede kısaca Kırım Tatarlarının, 1638 Bağdat
seferine kadar olan süreçte, seferlerdeki rolünden bahsedilecektir. Buna
ilave olarak arşiv kayıtları kullanılarak -katıldıkları en uzun mesafeli sefer-
lerden biri olan- 1638 Bağdat seferi örneğinden bu birliklerin iâşe ve menzil
organizasyonu konusu ağırlıklı olarak işlenecektir. Böylece Tatar birlikleri
örneğinde XVI. ve XVII. yy Osmanlı askerî seferlerinde yardımcı birliklerin
iâşe organizasyonunun devlet tarafından hangi koşullarda ve hangi ölçüde
sağlandığı ortaya konulacaktır.

Bağdat Seferi Öncesinde Kırım Kuvvetlerinin Osmanlı Seferlerin- deki Rolü

Osmanlı ordusu içerisinde XVI. yüzyılın sonu ile XVII. yüzyıl seferlerin-
de yardımcı kuvvetler önemli askerî birliklerdi. Değişen savaş teknikleriyle
Osmanlı ordusu içerisinde tımarlı süvariler sözü edilen zaman dilimi içeri-
sinde etkinliğini kaybetmeye başlamıştı. Bu durumda hem mevcut tımarlı
süvariler sefere katılmaktan kaçınmışlar hem de devletin tımar topraklarını
başka yollarla değerlendirmesine yol açmış, böylece seferlere katılan tımar-
lı süvarilerin sayısı azalmıştı¹. Tımarlı sipahilerin işlerliğinin ve sayılarının

¹ XVII. yüzyıldan itibaren tımarlılar seferlere çeşitli bahanelerle katılmak istememiş, değişen
savaş taktik ve teknolojileri gereği Osmanlı yönetimi de buna izin vermişti. Bunun karşılığın-
da savaş masraflarına katkı sağlamak amacıyla tımar sahiplerinden bir bedel alınmıştı. Mesela
Revan seferinde Kastamonu sancağına bağlı tımarlılardan 31 kişi gerekli bedeli ödeyip, ko-

azaldığı bu süreçteki seferlerde ordudaki süvari birliğinin eksikliği yardımcı kuvvetlerle gideriliyordu. Buna ilave olarak XVI. yüzyılın sonunda önemli bir süvari kuvveti olan akıncı ocağı da son bulmuş, batıdaki seferlerde akıncı birliklerinin yerini dolduracak başka yardımcı kuvvetlere ihtiyaç duyulmuştu². Nitekim Avrupa ve Kafkaslardaki seferlerde Tatar birliklerinin, doğu seferlerinde de bu birliklere ek olarak yerel aşiretlerin katılımıyla, Osmanlı ordusunun süvari kuvvetleri, duyulan ihtiyaç ölçüsünde, tamamlanıyor yahut arttırılıyordu (Murphey 2007: 66).

Osmanlı ordusunun önemli yardımcı kuvvetlerinden olan Kırım kuvvetleri, -ifade edildiği üzere- Kırım hanlığının Osmanlı Devletine katılmasının ardından, seferlerde yardımcı kuvvet olarak yer almaya başlamıştı³. Özellikle XVI. yüzyılda Osmanlı kuvvetlerinin batıda düzenlediği seferlerde yardımcı kuvvet olarak sıklıkla yer almıştı. Ancak bu kuvvetlerin ordu içerisinde sayılarının ve fonksiyonunun arttığı dönem XVI. yüzyılın son çeyreğiydi⁴. Nitekim Kırım kuvvetlerinin kayda değer ölçüde destek verdiği savaşlara gösterebileceğimiz ilk örnek 1578-1590 tarihlerinde vuku bulan doğu seferleriydi.

Yüzyılın sonunda başlayan uzun soluklu bu doğu seferlerinin ilk ayağı olan, Özdemiroğlu Osman Paşa'nın 1578'deki Şirvan seferine Kırım kuvvetleri de katılmıştı. Şirvan'a Özdemiroğlu Osman Paşa serdarlığında yapılacak seferin kesinleşmesinin ardından Kırım hanından sefere iştirak etmesi istenmişti. Kırım hanı da kardeşi Kalgay Adil Giray komutanlığında 40-50 bin kişilik bir kuvveti göndermişti (Gelibolulu Mustafa Ali, C. II, s. 318.) Kırım kuvvetleri önce Şemahı kuşatmasında bulunan Aras Han'ın kuvvetlerini yendi ve Aras Han'ı esir ettiler. Bu saldırı esnasında Kırım Tatarları savaş karakterlerine/amaçlarına uygun olarak çok sayıda esir ve ganimet almışlardı. İlk bakışta Kırım kuvvetlerinin önemli işler yaptığı söylenebilir fakat muharebenin devamında bu kuvvetlerin Osmanlı ordusuna iyi uyum sağla-

ruma hizmeti yaparak savaşa katılmamıştı. *Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Maliyeden Müdevver Defterleri*, (Bundan sonra MAD) 6375, s. 4. Bir başka örnekte, Bağdat seferi öncesi 26 Muharrem 1047 tarihinde gönderilen bir emirde, Kayseri sancağında yerel güvenliğin sağlanması ve bedel alınmak koşuluyla bir miktar Tımar kuvvetlerinin sefere katılmamasına izin verilmişti. MAD 3443, s. 8. Bununla birlikte aynı sefer esnasında sefere davet edilip gelmeyen Tımar kuvvetleri de olmuştu. Nitekim Kastamonu, Bolu, Ankara ve Çankırı sancaklarına gönderilen genel bir hüküm de sefere davet edilip gelmeyen Tımar sahiplerinin ya tımarlarının elinden alınması ya da belirlenen "tımar akçesinin" toplanması istenmişti. MAD 2841, s. 212.

² Akıncı ocağının Osmanlı seferlerindeki rolü ve son bulmasıyla ilgili bilgi için bkz. Alkan, 2013: 107-116.

³ Kırım Hanlığının Osmanlıya geçişi için bkz. İnalçık, 1944: 185-229.

⁴ Kırım kuvvetlerinin Osmanlı seferlerine ilk iştirakı II. Bayezid devrinde 1484'de düzenlenen Akkirman seferiyle gerçekleşmiştir. Bu tarihten sonra Kırım kuvvetlerinin XVI. yüzyıl boyunca Osmanlı seferlerine katılımı devam etmiştir. Nitekim bu kuvvetler 1521'den sonra Osmanlı'nın Macar seferlerinde düzenli olarak katılmışlardı. Ancak etkili olarak Osmanlı ordusunun içerisinde yer aldıkları dönem yüzyılın sonlarıydı. İnalçık, 1977: 747-749; Ivanics-Ress, 1999: 456.

yamadığı ve disiplinsiz hareket ettiği görülmüştür. Öyle ki Adil Giray'ın Sal-yan baskını esnasında Vezir Mirza Selmas kumandasında büyük bir ordunun Kür'ü geçtiği haberi alınmıştı. Bunun üzerine serdar Osman Paşa Adil Giray'a Şemahı'ya dönüp birlikte hareket edilerek düşmana karşı koymak istedi. Lakin Adil Giray komutasındaki Tatar kuvvetleri bu emre uymadı. Bu durum önce Osman Paşa'yı zor duruma düşürdü. İki kuvvetin birleşmemesini fırsat bilen Safevî kuvvetleri tüm güçleriyle Kırım kuvvetlerine saldırdı. Kırım kuvvetleri önemli kayıplar verdi. Komutanları Adil Giray esir edildi (Kütükoğlu, 1993: 86-91; Gelibolulu Mustafa Ali, C. II, 317-327).⁵

Bu hadisenin devamında Kırım Hanı Mehmet Giray hemen sefer hazırlıklarına başladı. Kırım hanının katılacağı bu seferin hazırlıklarına destek vermeye de çalışılmıştı. Bu çerçevede merkezden Kefe beyine gönderilen hüküm de seferde kullanılmak üzere ihtiyaç duyulan arabaların yapımı için ustalar sevk edilmesi emredilmişti⁶. Buna bağlı olarak yine Kefe sancak beyinden, Kırım hanının ihtiyaç duyduğu oduncuları göndermesi (MD 38, s.28, h. 90. Tarih: 1 Nisan 1579/3 Safer 987) ve sefer için ihtiyaç duyulan koyunların tedariki için celep göndermesi istenmişti (MD 38, s.27, h. 87. Tarih: 1 Nisan 1579/3 Safer 987). Aynı zamanda şark seferinin serdarı olan Lala Mustafa Paşa ile Kırım kuvvetlerinin koordinasyonu sağlanmaya çalışılmıştı. Bu doğrultuda serdar Mustafa Paşa'ya bilgilendirme yazıları gönderilip, sefere iştirak edecek olan Kırım kuvvetlerinin emrine verildiği bildirilmiş, bu kuvvetlerin ihtiyaçlarının karşılanması ve hanla iletişim halinde olunması belirtilmişti (MD 38, s.160, h. 317. Tarih: 8 Haziran 1579/12 Rebiyülahır 987). Mehmet Giray'ın bu sefer hazırlıkları, sefer hareketi süresince ikmalinin nasıl yapıldığı konusunda da ipuçları veriyordu. Öyle ki, Bahçesaray'dan Demirkapı'ya 74 menzil vardı. Bu menzilleri 70-80 günde kat etmişti (Gelibolulu Mustafa Ali, C.III, 398). Fakat daha önemlisi Demirkapı'ya ulaştıktan sonra ordunun iâşe işiydi. Mehmet Giray kendisinden önce zahire ve hazineyi 1000 Tatar askerinin refakatiyle birlikte Demirkapı'ya gönderdi (Kütükoğlu, 1993: 104-105). Anlaşıldığı üzere sefer esnasında mümkün olduğu ölçüde kendi iâşesini kendisi karşılıyordu. Kırım kuvvetleri 10 Ekim 1579'da Demirkapı'ya ulaştı. Mehmet Giray ve Osman Paşa 23 Ekim'de Şemahı'ya girdi. Takip eden süreçte Şirvan'ın birçok tarafına Tatar askerleri tarafından akınlar gerçekleştirildi. Ancak Kırım kuvvetleriyle Osmanlı komutanları arasındaki uyumsuzluk bu seferde de kendini gösterdi. Asıl serdar olan Lala Mustafa Paşa'nın Kazvin fethine gidilmek üzere Gence'de buluşma isteğine, Tatar hanı riayet edemeyeceğini bildirdi. Bunun

⁵ Bu yenilgi sırasında hava koşulları ve Kırım kuvvetlerinin askeri gücünü gösterememesi de etkili olmuştu. Nitekim savaş esnasında yağın yoğun yağmur Tatar askerlerinin aktif şekilde ok ve yayını kullanamamasına sebep olmuştu. Kütükoğlu, 1993: 91; Gelibolulu Mustafa Ali, C. II, 327.

⁶ *Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Mühimme Defterleri*, (Bundan sonra MD) MD 38, s.27, h.88. Tarih: 1 Nisan 1579/3 Safer 987.

üzerine Lala Mustafa Paşa'nın Kars'tan Erzurum'a çekilmesini müteakip Kırım kuvvetleri Kür'ü geçerek Safavî topraklarına saldırıyı reddettiler. Osman Paşa'nın telkiniyle Ereş karşısında nehir geçilip Kuzey Azerbaycan'a akınlar yapıp vafir ganimet elde edilmiştir. Kış mevsimi geldiğinde Osman Paşa'nın Şirvan'da kışlaması teklifini Mehmet Giray dikkate almamış, az miktarda bir kuvveti Şirvan'da bırakarak geri dönmüştür (Kütükoğlu, 1993: 105-106.)⁷.

Bu tarihten sonra -her ne kadar Osmanlı tarafı Kırım kuvvetlerini seferlere davet etmiş olsa da- yüzyılın sonundaki Safevîler ile yürütülen savaşlarda Kırım hanı seferlere katılmakta isteksiz davranmıştır. Nitekim bunun neticesinde II. Mehmed Giray Han, Lala Mustafa Paşa ve Özdemiroğlu Osman Paşa tarafından yönetilen Kafkas seferlerine gönülsüz bir şekilde katılmakla suçlandıktan sonra, tahtından inmeye zorlanıp idam edilmişti (Murphey, 2007: 55).

Bununla birlikte bu savaşları takip eden batı cephesindeki Avusturya seferlerine de Kırım kuvvetleri davet edilmişti. Mesela Sinan Paşa'nın komutanlığında düzenlenen Avusturya seferine Tatar Hanı Gazi Giray'ın da katılması istenmişti (Topçular Kâtibi, C. I, 14; Naima Mustafa Efendi, C. I, s.96). Kırım hanı kaynaklarda Üngürüs Seferi olarak geçen bu sefere Tatar askeriyeye beraber iştirak etmişti.⁸ Tatarlar, Osmanlı ordusuyla birlikte hareket ederek Tata Kalesi'nin alınmasında yararlılık göstermişti. Bu harekât esnasında Tatar birlikleri Osmanlı ordusunun önünde yer alarak akınlar gerçekleştirmişlerdi (Topçular Kâtibi, C. I, 35-37). Ancak harekât genelinde büyük bir askerî kuvvetle katılan Kırım hanının ordu içerisinde faaliyetleri net belirlenmemişti. Nitekim bu durum bazı uyumsuzluklara/sorunlara neden olmuştu. Yanık Kalesi kuşatması sürerken Tatar kuvvetleri hanlarıyla birlikte orduya dâhil olmuştu⁹. Lakin ordu içerisinde sadrazam Sinan Paşa tarafından pek sıcak karşılanmamıştı (Topçular Kâtibi, C.I, 40-41, İbrâhîm Peçevî, C.II, 150-151; Selânikî Mustafa Efendi, C.I, 402). Bu durum sayıları fazla olan Kırım kuvvetleriyle Osmanlı askerlerinin ve komutanlarının iyi organize olamadığını, iki askeri birliğin koordineli ve verimli çalışmadığını göstermektedir. Öyle ki, Yanık Kalesi'nin kuşatılması esnasında Kırım kuvvetlerinin durumu bunu desteklemektedir. Buna göre 15 Ağustos 1594 (28 Zilkade 1002) tarihinde kuşatma sırasında bir miktar asker Tuna'yı geçerek kalenin yakınında mücadeleye girmişti. Bu mücadele sırasında müdafaa

⁷ Kırım Hanı Serdar Lala Mustafa Paşa'nın Erzurum'a gitmesini bahane göstererek Şirvan'da kışlamayıp Kırım'a geri dönmüştü. Gelibolulu Mustafa Ali, C.III, 399.

⁸ Topçular Kâtibindeki bilgilere göre Kırım Hanı 100 bin asker ile sefere katılmıştı. Topçular, C. I, 29. Ancak bu rakam oldukça abartılı bir rakamdır. Nitekim modern çalışmalar 1593-1606 savaşlarında Kırım kuvvetlerinin katılımının 10000-25000 arasında olduğunu belirtir. Ivancs-Ress, 1999: 457.

⁹ Künhül Ahbar'da yüzbinden fazla Kırım askeriyeye Kırım Hanı Giray Han'ın Yanık civarında 19 Zilkade'de orduya katıldığı kayıtlıdır. Gelibolulu Mustafa Ali, C. III, 597.

kuvvetleri önce yeniçerileri sonra Tatar birliklerini bozguna uğratmıştı (Selânikî Mustafa Efendi, C.I, 396-397, 402-403; Naima Mustafa Efendi, C.I, 97-98). Kale tarafındaki adaya geçen Osmanlı ordusuna yardım ise köprü-nün zarar görmesiyle zorlaşmıştır. Ancak Kırım kuvvetleri Han'ın da onay vermesiyle köprü-nün tamir edilmesini beklemeden karşıya geçmeye başlamışlardı. Kırım kuvvetleri suyun karşısına geçmek için sazlıkları kullanmışlardı. Öyle ki, önce sazlıkları keserek atlarının kuyruklarına bağlamışlar ve sonra atlarıyla beraber yüzerek adaya geçmişlerdi (Topçular Kâtibi, C.I, 42). Bu şekilde birçok Tatar askeri karşıya geçmiş ve adada mahsur kalan askerlerin yardımında önemli rol oynamışlardı. Bu olay Kırım askerinin yararlılığını gösteren ilginç bir örnektir. Acil durumda uyguladıkları farklı ancak pratik bir taktikle zor durumdaki Osmanlı kuvvetlerine yardım etmişlerdi. Fakat bu örnek aynı zamanda Kırım birliklerinin aceleci yapısını ve merkez komuta zincirinden bağımsız hareket ettiğini de göstermektedir. Anlaşılan Kırım birliklerinin bu yapısı daha düzenli ve disiplinli hareket eden Osmanlı ordusunu ve komutanlarını rahatsız etmişti. Ayrıca disiplinden uzak karakterlerinin yanında, savaş esnasında yağma akınlara olan istekleri -Osmanlı komutanları tarafından- güvenilmez bir güç olarak görülmelerinin diğer nedeniydi. Yine bu birliklerin savaşın bütününde aynı dayanıklılığı ve mücadeleyi gösterememeleri Osmanlı ordusu için bir başka olumsuz durumu teşkil etmekteydi.

Bununla beraber 1593-1606 Osmanlı Avusturya savaşları esnasında da Kırım kuvvetlerinin katılımı ve Osmanlı ordusu içerisindeki yararlılığı zaman içerisinde artarak devam etmişti. 1595 tarihinde Ferhat Paşa komutanlığındaki sefere de Gazi Giray Tatar askeriyle iştirak etmiştir (Naima Mustafa Efendi, I, 134; Topçular Kâtibi, C. I, 63). Bu sefer esnasında 1595 Ekim ayında Yergöğü Kalesi'nin düşman tarafından alınmasının ardından, Gazi Giray komutanlığında Kırım askerinin akın yapacağı korkusuyla düşman askerinden bir miktar kuvvet geri çekilmişti (Topçular Kâtibi, CI, 86.). Eğri Seferi esnasında da (1596 yılı) Tatar hanı asker ile sefere katılması istenmiş, ancak Gazi Giray'ın kardeşi Feth Giray sefere iştirak etmişti (Hasan Beyzade Ahmed Paşa, C.III, 523,528; Topçular Kâtibi, C.I, 109, 130).

Eflak üzerine düzenlenen 1598 yılındaki sefere de Kırım kuvvetleri çağrılmış ve bu doğrultuda Kırım hanı Tatar askeriyle 1598 Eylül (1007 Muharrem) ayında Osmanlı ordusuna katılmıştı (Naima Mustafa Efendi, C.I, 188-189; Topçular Kâtibi, C.I, 213). Sefer sırasında Osmanlı kuvvetlerinin Varad Kalesi'ni kuşattığında, Tatar askeri çevreye önemli yağma akınları düzenlemişti. Bu yağma akınları kapsamında çok miktarda koyun ele geçirilmiş ve orduya getirilip satılmıştı. Bu akınlar sadece koyun gibi hayvanların ele geçirilmesiyle son bulan akınlar değildi. Nitekim akınlar esnasında önemli miktarda esirde elde edilmiş ve orduda satılmıştı. Ordunun önemli iâşe maddelerinden olan buğday ve arpada yine Tatarların orduya getirip sattığı önemli mallar arasındaydı (Hasan Beyzade, C.III, 590; Naima Mustafa

Efendi, C. I, 192-193; Topçular Kâtibi, C.I, 217-218, 221). Anlaşılacağı üzere Tatar askerinin Osmanlı seferlerindeki konumu ve en uygun pozisyonu bu tarihten itibaren netleşmeye başlamıştı. Kısacası Tatarların en verimli hali Osmanlı askeri kale kuşatmamasını yürütürken ya da başka bir operasyon esnasında, Tatar askerinin çevrede yağma akınları yaparak güvenliği sağlamasıydı. Bu sayede hem düşman kuvvetleri şaşırtılarak, asıl muharip güce doğrudan müdahalesi engelleniyor, hem de Tatar kuvvetleri askeri yapısına uygun olarak hareket edip, -seferlere katılma nedenlerinden birisi olan yağmalarda bulunabiliyordu.

XVII. yüzyıl içerisinde Kırım kuvvetlerinin seferlere iştiraki devam etmişti. Nitekim Halil Paşa'nın serdar ve vezir-i azam olduğu 1618 tarihinde vuku bulan İran Seferi'ne Tatar askeri katılmıştı¹⁰. Bu sefer esnasında Kırım Hanı Cambek 30-40 bin asker ile sefere dâhil olmuştu¹¹. Kırım kuvvetlerinin sefere katılması şu şekilde gerçekleşmişti; aynı yıl hareket eden Kırım kuvvetleri Kefe üzerinden gemi ile Samsun Limanı'na ulaşmış, oradan Erzurum üzerine yürümüşlerdi. Sadrazam ile buluşmaları Selmas menzilinde gerçekleşmişti (Topçular Kâtibi, C.II, 674; 675)¹². Tatar kuvvetleri -bu seferde orduya dâhil olmalarının ardından- öncülük ederek orduya su kaynakları aramışlar, arpa, buğday gibi iâşe maddeleri toplayıp orduda satmışlardı (Topçular Kâtibi, C.II, 676). Anlaşıldığı üzere Tatar kuvvetlerinin öncü faaliyetleri -batı seferlerinde de olduğu gibi- düşman topraklarında iâşe maddelerini yağma edip ordunun iâşe organizasyonuna yardım etmekte. Tatar kuvvetleri ele geçirdikleri gıda maddelerini satarak sefer esnasında bir anlamda ganimet sağlamış oluyorlardı. Tatar kuvvetlerinin bu görevleri sadece ordu hareket halindeyken değil uzun konaklamaları esnasında da devam ediyordu. Öyle ki Halil Paşa'nın komutanlığında Osmanlı ordusu Tebriz'e girip konakladığında Tatar kuvvetleri Ağlayan Dağları'nı aşmış Nahcivan ve Merend bölgelerine akınlarda bulunmuş, getirdikleri zahireleri orduda satmışlardı (İbrahim Peçevi, C.II, 364-366; Küpeli, 2009: 62; Topçular Kâtibi, C.II, 677).

Kırım kuvvetlerinin benzer faaliyetleri Hotin Seferi esnasında da devam etmişti. II. Osman'ın Hotin Seferi'ne Kırım hanı 30-40 bin asker ile katılmış idi. (Topçular Kâtibi, C.II, 707)¹³. Sefer esnasında ordunun ilerisinde yer alıp elde ettikleri zahireleri orduya getirip satmışlardı. Hotin Kalesi kuşatıldığında Tatar askeri kuşatma esnasında ileri harekâta bulunup -

¹⁰ Kırım Hanının Sefere harcirah ile daveti için bkz. Kâtip Çelebi, C.I, 377; Naima Mustafa Efendi, C.II, 432.

¹¹ Peçevi'nin eserinde bu rakam 30 bin olarak verilmiştir. İbrahim Peçevi, C.II, 364. Münecimbaşı'nın eserinde ise bu rakam 40 bin olarak verilmiştir. Bkz. Münecimbaşı, C. III, 639.

¹² Buna karşın Fezleke'de ve Naima Tarihinde buluşmanın Van sahrasında olduğu kayıtlıdır. Kâtip Çelebi, C.I, 391; Naima Mustafa Efendi, C.II, 164.

¹³ Aynı kaynakta Tatar askerinin sayısı 70 bin olarak verilir. Topçular Kâtibi, C.II, 726. Ancak ilk zikredilen rakamlar daha gerçekçidir.

zahirenin yanında- koyun, sığır yağmalayıp orduya getirmişlerdi (Gündüz, 1999: 469; Topçular Kâtibi, C.II, 739, 742). Bununla birlikte Tatar askerinin savaşlardan kazanımı sadece topladığı zahire türünden ganimetleri orduda satmasıyla sınırlı kalmamıştı. Yaptıkları akınlar sırasında aldıkları para, değerli eşya gibi ganimetin yanında esir ettikleri kişileri de satıyordu. Nitekim bu sefer esnasında birçok esir almışlar ve satmışlardı. Sefer sonunda padişah, Tatar hanının ve askerinin hizmetlerinden memnun kalmıştı. Buna istinaden Tatar hanına bir hilat giydirmiş ve “Tatar taifesinden bir ferd rencide olmasın” diye bir ferman vermişti (Topçular Kâtibi, C.II, 746-747, 753).

Hüsrev Paşa'nın 1630-31 yılında gerçekleştirdiği Bağdat Seferi'ne Tatar askerleri katılmıştı. Bu sefere 30 bin Tatar askeri deniz yoluyla Samsun iskelesine nakledilmiş, sonrasında Erzurum'a kaydırılmıştı (Kâtip Çelebi, C.II, 133; Topçular Kâtibi, C.II, 965). Ancak 1631 yılında Bağdat üzerine ordu gitmemiş, ordudaki hastalık ve mevsimsel şartların sert geçmesinden dolayı sefer bir sonraki yıla bırakılmıştı. Ordu bölgedeki çeşitli kışlaklara dağıtılmıştı. Bu çerçevede Tatar birlikleri de Erzurum Eyaleti'nde kışlamıştı (Kâtip Çelebi, C.II, 139; Topçular Kâtibi, C.II, 967). Lakin Hüsrev Paşa'nın sadrazamlıktan alınıp Ahmet Paşa'nın tekrar sadrazam olmasının ardından sefer tehir edildi ve 1632'de kışlakta bulunan askerlere görev yerlerine dönmeleri emredildi. Nitekim bu doğrultuda Kırım askerlerine Erzurum'dan Kırım'a dönmelerine icazet verildi (Topçular Kâtibi, C.II, 969-970). Bu seferden sonra 1635 yılında vuku bulan Revan seferi için de Kırım hanı davet edilmişti (Polat, 2011 a: 403). Fakat yeni atanan Kırım hanı iç sorunlardan dolayı bu sefere iştirak edememişti.

Kırım kuvvetlerinin katıldığı savaşlara yahut savaşlardaki katkılarına verilecek örnekler kaynaklara bakılarak arttırılabilir, ancak üzerinde durulması gereken konu bu birliklerin seferlerdeki fonksiyonudur. Gerek 1578-1590 Safevî savaşlarında, gerekse 1593-1606 Avusturya savaşının ilk yıllarında aktif olarak Kırım kuvvetleri kullanılmaya çalışılmıştır. XVI. yüzyılın sonundaki bu savaşlarda Tatar birlikleri kale kuşatmalarında, meydan savaşlarında, düşmanın destek taburlarını etkisiz hale getirmede, yine düşman lojistik hatlarının kesilmesi ve sınır ötesi akınların yapılmasında kullanılmıştı (Ivanics-ress, 1999: 457). Yukarıda örneklerle de ifade edildiği gibi bu savaşlarda Kırım kuvvetlerinin farklı görevlerde seferlerde kullanılması -dönem itibarıyla- sayıları artan kapıkulları ile beraber en verimli şekilde nasıl kullanılacağına dair yapılan denemelerdi. Öyle ki bu denemelerin sonucunda Kırım kuvvetlerinin Osmanlı merkezi ordusuyla beraber en verimli nasıl harekâta katılacağı belirlenmişti. Nitekim 1600'lerden sonra yardımcı kuvvet olarak seferlere çağrılan Kırım kuvvetlerinin savaşlardaki konumu daha belirgin bir hal almış ve XVII. yüzyıl boyunca katıldıkları seferlerde Osmanlı ordusu içerisinde kendilerine verilen rolleri daha iyi uygulamaya başlamışlardı. Buna göre asıl orduyla birlikte meydan savaşlarına katılmak yahut kuşatmalarda görev almak yerine, ordunun önünde yahut

gerisinde bulunarak destek vermek, düşman kamplarına baskınlarda bulunmak, ordunun lojistik taşımalarında güvenliği sağlamak gibi fonksiyonlar yüklenmişti. Bununla beraber en önemli işlerinden birisi ileri akınlarda bulunarak hem düşmana korku vermek ve şaşkırtmak, hem de ganimet toplamaktı. Nitekim bu şekilde topladıkları ganimet ve iâşe maddeleriyle hem ordunun iâşesine katkıda bulunuyorlar, hem de topladıkları ganimetler yanında bu iâşe maddelerini orduda satarak sefere katılma amaçlarından birisi olan ekonomik isteklerini/gerekçelerini tedarik etmiş/gidermiş oluyorlardı. Buna ilave olarak sınırlı da olsa ihtiyaca göre farklı hizmetlerde de bulunmuşlardı. Mesela 1603-1606 savaşlarında kalelerdeki garnizonlara destek vermek amacıyla stratejik noktalarda 1000-2000 kişilik Tatar kuvvetleri yerleştirilmişti. Bunlardan en dikkat çeken 1605 yılında Kanije beylerbeyine yardım vermek amacıyla Kanije çevresine yerleştirilen 5000 kişilik Tatar birliğiydi. Bunun dışında Tatar birlikleri sınırda bulunan kalelerin tahkim edilmesinde de görevlendirilmişti. Öyle ki 1596'da Hatvan'da bulunan bir kalenin korunması için mutat görevlilerin yanında 50 Tatar askeri de vazifelenirilmişti. Yine aynı amaç ile 1605'te Vişegrad yakınlarındaki bir kalede Tatar askerleri mevzilendirilmişti (Ivanics-ress, 1999: 458).

Kırım kuvvetlerinin bu vazifelerinin yanında geri hizmet işlerinde de bir takım faaliyetleri/görevleri olmuştu. Bunlar içerisinde dikkat çeken görevlerinden birisi, Osmanlı ordusunda lojistik hizmetinde aldıkları vazifelerdi. Kırım kuvvetlerin bu görevleri çerçevesinde Osmanlı ordusuna erzak ve mühimmat taşıyan kafilelere eşlik etmiş, ihtiyaç durumunda ise bizzat taşıma işini yürütmüşlerdi (Ivanics-ress, 1999: 459).

Örneklerle açıklandığı üzere Kırım kuvvetlerinin Osmanlı seferlerindeki en önemli fonksiyonlarından biri sefer esnasında ileri harekâtlarda ya da akınlarda bulunmak, bu esnada aldığı ganimetler ve gıda maddeleriyle ordunun iâşe sorununun giderilmesinde katkıda bulunmaktı. Nitekim Kırım kuvvetlerinin bu fonksiyonu üstlenmesi için uygun seferlere iştirak etmesi gerekmektedir. Ancak Bağdat Seferi bu rolü iyi uygulayabileceği bir sefer değildi. Bağdat Seferi esnasında bu işlevi yerine getirmesinin zor olduğu gibi, Kırım birliklerinin de iâşe işi sorun haline gelebilmekteydi.

Kırım Kuvvetlerinin 1638 Bağdat Seferindeki Durumu, İâşe ve Menzil Organizasyonu

Hatırlanacağı üzere Bağdat, IV. Murat iktidarının başlangıcında Bekir Subaşı hadisesinin ardından 1623 Kasım ayında Safevîler tarafından ele geçirilmişti. Bu durum IV. Murat dönemindeki Osmanlı Safevî ilişkilerinin Bağdat'ın geri alınmasına kadar savaş halinin devam ettiği bir sürecin de başlangıcı olmuştu. Nitekim başarısız Bağdat kuşatmalarının ardından 1635 Revan ve 1638 Bağdat muhasaraları Osmanlı lehine sonuçlanmış ve mevcut

savaş halini sonlandıran savaşlar olmuştu¹⁴. Bu savaşların başarılı geçmesindeki en önemli etken ciddi hazırlıkları yapılarak organize edilen savaşlar olmasıydı.

IV. Murat'ın Bağdat Seferi'ne -yapılan hazırlıklar çerçevesinde- Kırım Hanı Bahadır Giray'da davet edilmişti. Sefere davet fermanında Kırım hanından 40.000 askeriyle birlikte 300 gemiyle Sinop ve Samsun'a gelmesi emredilmişti. Lakin Kırım birlikleri 12 Ağustos 1638 (1 Rebiyülahir 1048) tarihinde ancak 4749 adam ve 8561 at ile Sinop'a ulaşmıştı (Küpeli, 2011: 167)¹⁵. Önceki seferlerde olduğu gibi Tatar birlikleri Kefe'den deniz yoluyla Samsun ve Sinop iskelelerine ulaşmış, Erzurum'da bu birlikler birleşmişlerdi. Ancak Samsun ve Sinop'a yani akın yapamayacakları Osmanlı sınırına dâhil olduklarından itibaren işe konusu sorun oluşturmuştu. Nitekim işe sorununun çözümü için yerel yetkililere emirler gönderilmişti. Sinop kadısına gönderilen hükümde Kırım'dan gelen Tatar birliklerinin işesinin sağlanması istenmişti. Sinop kadısı ise gelen emir neticesinde toplanan 1638-9 (H.1048) senesi bedel-i nüzul akçasından 2 yük (yani 200 bin) akçeyi bu iş için kullanmıştı¹⁶. Anlaşılan Anadolu'ya adım attığı ilk yerlerden birisi olan Sinop'ta bölgenin kadısı Kırım kuvvetlerinin işesi için yoğun mesai harcamıştı.

Benzer ve daha kapsamlı bir hüküm, Tokat defterdarına ordu divanından 25 Ağustos 1638 (14 Rebiyülahir 1048) tarihinde bir hüküm gönderilmişti. Gönderilen hükümde "şark seferine me'mûr olan Tatar taifesinin zâd ve zevâdları"nın ihtiyaçlarının Erzurum sınırına ulaşınca değin giderilmesi istenmişti. Bu işin yapılması esnasında ise Kırım Tatarlarına mübaşir tayin edilen Kapıcı-başı Mustafa ile koordineli çalışılması belirtilmişti. Tatar askerinin ihtiyacı her ne ise Kapıcıbaşı Mustafa'nın tuttuğu defter mucibince tamamlanması ve ihtiyaç duyulan maddelerin Mustafa'ya teslim edilmesi emredilmişti (MAD, 2841, s. 89).

Erzurum sınırına girdikten sonra ise bu görev Erzurum Beylerbeyi Kenan Paşa'ya tevdi edilmişti. Nitekim Tokat defterdarına yazılan hükmü müteakiben aynı tarihte kale alınan hükümde Kenan Paşa Tatar birliklerinin her türlü ihtiyacının giderilmesi emredilmişti. Hükümde "sefere memur olan Tatar hanının ve zâd ve zevâdlarının" "Erzurum sınırına dâhil oldukları günden girüye avdet idinceye değin" her türlü ihtiyaçlarının yine mübaşir Kapıcı-başı Mustafa aracılığıyla karşılanması emredilmişti (MAD, 2841, s. 89).

¹⁴ IV. Murat dönemindeki Osmanlı-Safevi ilişkilerinin ayrıntıları için bkz. Yans, 1977: 77-214; Küpeli, 2009: 78-210; Polat, 2011 a: 14-30.

¹⁵ Topçular Kâtibinin eserinde ise Kırım Hanının 30 bin askeriyle sefere katıldığı kayıtlıdır. Topçular Kâtibi, C.II, 1088.

¹⁶ *Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Bâb-ı Defteri, Mevkufât Kalemi Dosya Tasnifi*, (Bundan sonra D.MKF), 23/181. Belgede ayrıca kadının sene sonunda ilgili durumu merkeze bildirerek harcanan miktarın -yeniden halktan talep edilmemesi için- mahsub edilmesini istediği kayıtlıdır.

Bağdat seferi esnasında Kırım kuvvetlerinin Erzurum'a ulaşmasının ardından, kuşatma sonrası geçen süreye kadar hangi görevlerde bulunduğu biraz karışıktır. Öyle ki -seferi anlatan birçok Osmanlı kaynağında yer almamasına karşın- bazı kaynaklarda Kırım kuvvetlerinin Erzurum'a ulaşmasının ardından Erzurum Beylerbeyi Kenan Paşa ile birlikte Revan tarafına akına memur edildiği ifade edilmiştir (Yans, 1977: 183; Küpeli, 2009: 177; Topçular Kâtibi, C.II, 1091). Nitekim Kenan Paşa'ya gönderilen hükümde yer alan "girüye avdet idinceye değin" ibaresi, Kırım kuvvetlerinin -Bağdat seferi esnasındaki- bu faaliyetini doğrulamaktadır. Bu akın çerçevesinde Kenan Paşa ve Kırım kuvvetleri 7 Ekim 1638 (28 Cemaziyülevvel 1048) tarihinde Safevîlerin Revan valisi Kelb-i Ali Han'ı yenilgiye uğratmıştı. Kenan Paşa'nın Kırım kuvvetlerinin desteği ile kazandığı bu başarı Bağdat yakınlarında Osmanlı ordusuna ulaşmıştı (Yans, 1977: 183). Mevcut literatürden takip edildiğinde Kırım kuvvetlerinin Bağdat Seferi'nde bunun dışında faaliyetleri görülmemektedir. Lakin -aşağıda aktaracağımız- elimizdeki belgelerden Kırım hanıyla birlikte Tatar askerlerinin kuşatma sonrasında Bağdat Seferi'nde buldukları anlaşılmaktadır. Burada karmaşaya yaratan durum şudur ki, Kırım hanı ve kuvvetlerinin Bağdat tarafına intikali kesin olduğuna göre Kenan Paşa'yla tüm Kırım kuvvetleri kalmış mıydı, yoksa bir kısım Kırım kuvveti kalıp diğer kısmı padişahın ordusuna mı intikal etmişti? Bu soruların cevabını mevcut bilgilerden çıkartamamakla beraber Kırım birliklerinin Bağdat Seferi'nde başka görevlerde bulduklarını ve en azından fetih sonrasında orduyla beraber hareket ettikleri anlaşılmaktadır.

Buradan hareketle Tatar kuvvetlerinin işenin karşılanmasına dair kayda geçmiş bir belgeden -bu birliklerin işe organizasyonu dışında-, tüm Tatar askerî birliklerinin kuşatmaya götürülmediği anlaşılmaktadır. Öyle ki 22 Ocak 1639 (17 Ramazan 1048) tarihinde ordu divanından Cizre Beyi Mehmed'e gönderilmiş bir belgede, Nusaybin'de bulunan 400 Tatar askerinin işe ihtiyaçlarının karşılanması istenmişti. Buna göre Nusaybin'de bulunan 400 Tatar'a iki aylık ihtiyaçlarına mukabil 400 adet sığır ve 800 kile buğday tedarik edilip teslim edilmesi istenmişti (MAD, 2841, s. 161). İfade edildiği üzere Bağdat'tan geri dönüşün başladığı tarihlerde¹⁷ kayda geçen bu belgede, Tatar kuvvetlerinin Nusaybin'de olması yardımcı kuvvet olarak sefere memur edilen bu birliklerin hepsinin kuşatmaya gönderilmediğinin yahut Erzurum'dan Kırım Hanı Bahadır Giray ile hareket eden kuvvetlerin bir kısmının Osmanlı ordugâhına ulaşmadan başka görevler için geride bırakıldığının göstergesidir. Safevî sınırına yakın olan Nusaybin'de bu birliklerin bırakılmasının muhtemel nedeni, kuşatma esnasında Safevî topraklarına yapılacak olası akınlara bu kuvvetlerin destek vermesidir¹⁸. Sefer

¹⁷ Ordu 9 Ramazan 1048 tarihinde Bağdat'tan geri dönmeye başlamıştı. Bu tarihte ise Kızılhan menzilindeydi. Ünal, 2001: 243.

¹⁸ Nitekim Kenan Paşa'nın yürüttüğü benzer bir akında Kırım kuvvetlerinin kullanıldığı ifade edilmişti. Ayrıca bu bölgelerden de benzer akımlar yapılmıştı. Mesela Van Beylerbeyi Süley-

dönüşünde Cizre Beyi Mehmed'den 2 aylık erzakın Tatar kuvvetlerine verilmesinin istenmesi sebebi ise, bu kuvvetlerin artık dönüş yolculuğuna çıkıyor olması ve Osmanlı toprakları içerisinde yağma akını yaparak ihtiyaçlarını karşılama imkânı olmamasından kaynaklanmıştır.

Bununla birlikte -Bağdat'ın fethinin ardında padişahın dönüşünün başladığı ve sadrazamın ileri harekâtının yürütüldüğü dönemde- Kırım askerinin iâşesi için kaydedilmiş tek belge bu değildir. Yukarıdaki belgede olduğu gibi yine 1639 Ocak ayında (1048 Ramazan ayında) başlayan Kırım hanı ve birliklerine ordudan yapılan et tayinatını gösteren bir belge mevcuttur.

Tablo 1: Ordu Ganem Emini Aracılığıyla Kırım Hanı ve Askerlerine Yapılan Et Tayinatı

Tayinatın Yapıldığı Tarih	Gav ¹⁹ Öküz/Dana/ İnek Adet	Camus (Manda) Adet	Ağnam (Koyun) Adet	Toplam (Gav, Camus, Ağnam) Adet
18 Ocak 1639 (13 Ramazan 1048)	20	-	50	70
31 Mart 1639 (26 Zilkade 1048)	-	10	30	40
12 Nisan 1639 (8 Zilhicce 1048)	-	20	-	20
15 Nisan 1639 (11 Zilhicce 1048)	-	-	50	50
28 Nisan 1639 (25 Zilhicce 1048)	-	-	50	50
10 Mayıs 1639 (7 Muharrem 1049)	-	-	50	50
15 Mayıs 1639 (12 Muharrem 1049)	-	-	50	50
Genel Toplam	20	30	280	330

Kaynak: MAD 18186.

man Paşa, Bağdat Seferi esnasında, eyalet sınırına komşu olan Safevîlere ait Şerur bölgesine akınlar düzenlemişti. Bkz. Yans, 1977: 83. Benzer nitelikteki akınlar düzenlenmesi ve bu birliklerin bu akınlara destek için bırakılmış olması muhtemeldir.

¹⁹ Belgede "gav" olarak geçen tabir, kesimlik büyükbaş hayvana karşılık gelmektedir.

Tablo 1'den de görüldüğü üzere Kırım hanı ve kuvvetlerine ilk et tayinatı 18 Ocak 1639 (13 Ramazan 1048) tarihinde gerçekleşmişti (MAD 18186, s.27). Nitekim bu tarihte ordu Ganem Emîni Şaban Efendi tarafından Kırım hanı ve askerlerine et verilmesi, bu birliklerin sadrazam ile birlikte ileri harekâta katılacakları anlamına gelmektedir. Öyle ki Sadrazam Kemankeş Kara Mustafa Paşa 18 Şubat 1639 (14 Şevval 1048)'de Bağdat Kalesi'nin tamirini bitirmesinin ardından, Safevîleri barışa zorlamak için ileri harekâtın hazırlıklarına başladı. Hazırlıkların tamamlanmasının ardından 15 Mart 1639'da (10 Zilkade 1048) hareketi geçti ve bu harekât neticesinde 17 Mayıs 1639 (14 Muharrem 1049) tarihinde Kasr-ı Şirin anlaşması imzalandı (Yans, 1977: 199-203; Küpeli, 2009: 194-197; Ünal, 2001: 208). Tablo 1'de görüldüğü üzere Kırım kuvvetlerine ordu tarafından yapılan et tayinatı - imzalanan barış anlaşmasına paralel- 15 Mayıs 1639'da (12 Muharrem 1049) son bulmuştu. Anlaşılan Bağdat'ın fethinden sonra Kırım hanı ve Tatar birlikleri Osmanlı ordusuna katılmışlardı. Genelde akın yaparak iâşe ihtiyaçlarını karşılayan bu birlikler, bu imkânı bulamamışlar ve anlaşılan ihtiyaçları ordu tarafından karşılanmıştı²⁰. Tablo 1'den de anlaşıldığı üzere -Bağdat'ın fethinin ardından başlayan ve ileri harekâtı kapsayan- yaklaşık 4 aylık süreçte 280 koyun, 30 manda ve 20 öküz/dana/inekten oluşan toplam 330 adet hayvan Kırım birliklerinin et ihtiyacını karşılamak için verilmişti.

Kasr-ı Şirin anlaşmasının yapılmasının ardından Sadrazam komutanlığında ordunun geri dönüş hazırlıkları başlamıştı. Bu süreçte -geri dönüş hazırlıkları esnasında- sadrazam beraberinde bulunan eyalet askerlerine ve yardımcı kuvvetlere memleketlerine dönmeleri için izin vermişti. Bu kapsamda Bağdat Valisi Derviş Mehmet Paşa'ya Ali Geçidi'nde, Kerkük'te Tercil Ovası'nda Mısır askerine, Halep, Şam ve Trablusşam birliklerine/askerlerine ordudan ayrılarak yerlerine dönmeleri için icazet vermişti (Ünal, 2001: 215). Kırım kuvvetlerine dönecek olursak savaşı anlatan kitabî kaynaklarda Kırım kuvvetlerinin sefere katıldığından ve sefer esnasındaki faaliyetlerinden -sınırlı olarak- birkaç kelimeyle bahsedilmiş, ancak sefer sonrasında dönüşü hangi yol kullanılarak ve hangi zamanda geçtiklerine dair bilgiler yer almamıştır.

Bununla birlikte incelenen belgelerden, Kırım kuvvetlerinin sadrazamla birlikte ileri harekâta katılmalarının ardından, yine sadrazamla birlikte dönüş yolculuğuna çıktığını, Kırım kuvvetlerinin iâşesine dair kayda geçmiş belgelerden öğreniyoruz. Buna göre Kasr-ı Şirin anlaşması yapılmasının ardından Sadrazam komutasında ordunun geri dönüş hazırlıklarını yaparken Kırım kuvvetlerinin de avdet planlaması yapılmıştı. Nitekim bu planlama yapılırken artık ordu ile birlikte iâşe organizasyonundan ayrı bir orga-

²⁰ İncelenen belgeler ve kaynaklar dâhilinde -zikredilen tarihler arasında- Kırım birliklerinin yalnız et ihtiyacına dair bilgiler tespit edilmiştir. Ancak aynı süreçte, büyük olasılıkla zahire ihtiyacı da yine sadrazam tarafından ordunun imkânları dâhilinde karşılanmış olması muhtemeldir.

nizasyon ve bu organizasyonun finansı planlanmıştı. Aşağıda MAD 2841'deki verilere dayalı hazırlanan tabloda bu organizasyonun ilk ayağı görülmektedir.

Tablo 2: Musul-Nusaybin Arasındaki Menziller için Talep Edilen İaşe Miktarı

Menzil Adı	Arpa (Şair) Kile	Un (Dakik) Kile	Koyun (Ganem) Re's	Öküz ²¹ Re's	Pirinç Kile	Yağ (Revgan-ı Sade) Kıyye
Han-ı İsmail	130	22	15	5	5	15
Kesik Köprü	130	22	15	5	5	15
Akboğa	130	22	15	5	5	15
Demirkapu	130	22	15	5	5	15
Toplam	520	88	60	20	20	60

Kaynak: MAD 2841.

Kırım Hanı ve yanındaki birliklerin geri dönüş esnasında iaşe organizasyonunun planlanması 26 Mayıs 1639 (23 Muharrem 1049) tarihinde kayda geçmiş belge ile başlamıştır. Buna göre Kırım hanı ve askerinin avdeti sırasında -tespit edilen ilk emir- Musul-Nusaybin arasındaki menzillerin organizasyonu için gönderilmiştir. Bu çerçevede Musul Defterdarı Kasım ve Musul kadısına görevlendirilmiştir. Buna göre/Tablo 2'den görüldüğü üzere Musul-Nusaybin arasındaki 4 menzil için Kırım hanı ve yanındaki askerlerin günlük iaşe ihtiyacının karşılanması için 130 kile arpa, 22 kile buğday, 15 adet koyun, 3 adet öküz, 5 kile pirinç, 15 vukiyye yağı tedarik edip ilgili menzillerde Tatar kuvvetlerine vermesi emredilmişti. Musul defterdarı ve Musul kadısının yürüteceği organizasyonda iaşe malzemelerinin temin şeklinin nasıl olacağı da belgede belirtilmişti. Nitekim iaşe malzemeleri içinde zahireyi oluşturan arpa ve un için her hangi bir ödeme yapılmadan yani satın alınmaya gidilmeden daha önce -padişahın dönüşü esnasında kullanılan ve arta kalan- menzillerde depolanıp, saklanan zahireden verilecekti. Bunun dışında kalan pirinç, koyun, öküz ve yağdan oluşan diğer iaşe maddeleri ise satın alınacaktı. Bu satın alımlar defterdarın sağladığı parayla Musul mukataası malından yani Musul hazinesinden finanse edilecekti (MAD 2841, s. 213). Buradan önceki menziller ile ilgili neden bilgi olmadığı sorusu akla gelebilir? Bu süreç ya belgelere yansımamış, ya miriden veril-

²¹ Belgenin aslında "Öküz" olarak kaydedilen bu tabir, kesimlik erkek sığır yahut kesimlik büyükbaş hayvana karşılık gelmektedir. Ancak belgenin aslına sadık kalınarak belgede geçen tabir kullanılacaktır.

miş, ya da aldıkları ganimet çerçevesinde Osmanlı topraklarına girene kadar bu birliklerin kendi ihtiyaçlarını karşılamış olmasından kaynaklanmış olmalıdır. Kırım hanı ve askerlerinin iâşe ihtiyaçlarına ait Musul-Nusaybin arasındaki menzillerin organizasyonu tamamlanmasının ardından, Nusaybin-Diyarbakır arasındaki menzillerin iâşe organizasyonunun planlanması yapılmıştı.

Tablo 3: Nusaybin-Diyarbakır Arasındaki Menziller için Talep Edilen İaşe Miktarı

Menzil Adı	Arpa (Şair) Kile	Un (Dakik) Kile	Koyun (Ganem) Re's	Öküz Re's	Pirinç Kile	Yağ (Revgan-ı Sade) Kıyye
Nusaybin	130	22	15	5	5	15
Mardin Altı	130	22	15	5	5	15
Şühud Pazarı	130	22	15	5	5	15
Diyarbakır	130	22	15	5	5	15
Toplam	520	88	60	20	20	60

Kaynak: MAD 2841.

Bu kapsamda iâşe organizasyonu Mardin ve Nusaybin kadısına ve Mardin Voyvodası Ahmet'e 28 Mayıs 1639 (25 Muharrem 1049) tarihinde gönderilen hükümlerle planlanmaya çalışılmıştı. Nitekim Tablo 3'den görüldüğü üzere Tatar kuvvetlerine Nusaybin-Diyarbakır arasındaki her bir menzil için verilmesi planlanan arpa, un, koyun, öküz, pirinç ve yağdan oluşan iâşe maddelerinin miktarı aynı idi. Bununla birlikte iâşe maddelerinin temini konusunda küçük farklar mevcuttu. Menzil organizasyonunda temel ihtiyaç maddelerinin başında gelen -yük ve binek hayvanların beslenmesi için en önemli iâşe maddesi olan- arpa ve un -Musul-Nusaybin arasındaki menzillerde olduğu gibi yine- padişahın dönüşü esnasında menzillere getirilip kullanılmayıp, saklanan zahireden verilecekti. Bir önceki menzil organizasyonundan -Musul-Nusaybin arasındaki organizasyondan- farklı olarak pirinç satın alınmayacak, Nusaybin ambarında depolanan pirinçten verilecekti. Bunun dışında kalan koyun, öküz ve yağdan oluşan diğer iâşe maddeleri ise menzil güzergâhından ilgili görevliler tarafından satın alınacaktı. Yapılacak iştiraların finansmanı Mardin gelirlerinden elde edilen parayla temin edilecekti (MAD 2841, s. 213).

Bağdat seferinin sadrazamı ve ordu divanı tarafından, Musul-Nusaybin ve Nusaybin-Diyarbakır arasındaki menzillerin iâşe organizasyonunun planlanmasının ardından belgelerde karşımıza çıkan üçüncü organizasyon Diyarbakır-Malatya arasındaki menzillerin planlanması olmuştur.

Tablo 4: Diyarbakır-Malatya Arasındaki Menziller için Talep Edilen İaşe Miktarı

Menzil Adı	Arpa (Şair) Kile	Un (Dakik) Kile	Koyun (Ganem) Re's	Öküz Re's	Pirinç Kile	Yağ (Revgan-ı Sade) Kıyye
1. Menzil	130	22	15	5	5	15
2. Menzil	130	22	15	5	5	15
3. Menzil	130	22	15	5	5	15
4. Menzil	130	22	15	5	5	15
5. Menzil	130	22	15	5	5	15
Toplam	650	110	75	25	25	75

Kaynak: MAD 2841.

Yine bir önceki hükümde olduğu gibi 28 Mayıs 1639 (25 Muharrem 1049) tarihinde kayda geçen hüküm Diyarbakır defterdarına ve Diyarbakır-Malatya arasında yol üzerinde olan kazaların kadılarına gönderilmiştir (MAD 2841, s. 213). Bununla birlikte Diyarbakır-Malatya arasında yapılan bu organizasyonun biraz farklı olduğu görülmektedir. Tablo 4'de görüldüğü üzere Diyarbakır-Malatya arası 5 menzil olarak planlanmış, fakat menzil ismi verilmemiştir. Bunun yanında diğer iki menzil organizasyonunda (Musul-Nusaybin ve Nusaybin-Diyarbakır arasındaki organizasyonda) padişahın dönüşü esnasında duraksadığı menzil noktaları ile paralellik arz etmekteydi. Buna karşın Diyarbakır-Malatya arasında padişahın konakladığı menzillerden²² daha az sayıda konaklama/menzil hesaplanmış, 5 menzilde Diyarbakır-Malatya arası hızlı bir biçimde geçilmesi planlanmıştı²³. Buradan hareketle menzil iaşe organizasyonundan bağımsız söylenebilecek bir başka nokta, -bilinen fakat farklı coğrafya ve koşullarda farklı şekilde karşımıza çıkan özelliği- Kırım kuvvetlerinin kapıkullarının bulunduğu Osmanlı ordusundan daha hızlı hareket kabiliyetine sahip olduğudur. Diyarbakır-Malatya arasındaki menzil organizasyonunun ayrıntılarına dönülecek olursa, her bir

²² Padişah Diyarbakır-Malatya arasında Şilbe, Zengiyan Köprüsü, Ergani, Sovucak, Behremaz Ovası, Gölbaşı, Malkoç Efendi ve Fırat Kenarı menzillerinde konaklamış, yani 8 menzilde gelmiştir. Sahillioğlu, 1965: 31-32.

²³ Mevcut kaynaklar incelendiğinde Sadrazamın dönüşü konusunda net bir bilgimiz bulunmamaktadır. Yalnız Sahillioğlu'nun çalışmasında sadrazamın padişahla -tabloda adı geçen menziller çerçevesinde kısmen- aynı güzergâhı izlediği ifade edilmiştir. Sahillioğlu, 1965: 9. Bununla beraber sadrazamın dönüş menzillerindeki konaklama süreciyle ilgili bilgi bulunmamaktadır.

menzil için belirlenen iaşe maddesi adedi ve miktarı aynı idi. Bu iaşe maddelerinin aynı miktarda olması, dönüş güzergâhında Kırım hanıyla hareket eden birliklerin aynı olduğunu göstermektedir. Başka bir ifadeyle savaş esnasında farklı noktalara dağıtılan birlikler dönüş esnasında belli menzillerde birleşmemişlerdi. Lakin bu iaşe maddelerinin temini konusunda küçük farklılıklar mevcuttu. Musul-Diyarbakır arasında, iaşe maddeleri içerisinde en temel ürün olan arpa ve un menzil yerlerine nakledilip saklanmış ürünlerden Tatar birliklerine verilmişti. Bu durumun avantajı menzil organizasyonunu yapan görevlilerin ölçü birimi bakımından en ağır iaşe maddelerini ilgili menzillere taşıma külfetinden ve taşıma külfetinin getirdiği ekonomik sıkıntıdan kurtulmuş olmalarıydı. Ancak Diyarbakır-Malatya arasındaki menzillerde un, arpa ve pirinçten oluşan zahire miri ambarlardan nakledilmesi emredilmişti. Her ne kadar görevliler ücret ödenerek iştirâ sürecinden²⁴ kurtulsalar da zahirenin nakil süreciyle ilgilenmek durumunda kalmışlardı. Önceki menzillerde olduğu gibi koyun, öküz, yağdan oluşan diğer iaşe maddeleri satın alınarak temin edilecekti. Diyarbakır-Malatya arasındaki Kırım askerlerinin iaşe organizasyonunun finansmanı Diyarbakır mukataası malından verilmesi emredilmişti. Gerekli olan meblağ Diyarbakır Defterdarı Ahmet tarafından menzil organizasyonu ile ilgilenecek kişiye verilecekti (MAD 2841, s. 213-214). Kırım Hanı ve tabiiyetindeki askerlerin dönüşü esnasında yapılan dördüncü iaşe organizasyonu Malatya-Sivas arasındaki menziller için yapılmıştı. Aşağıdaki tabloda Malatya-Sivas menzilleri için talep edilen iaşe miktarları görülmektedir.

Tablo 5: Malatya-Sivas Arasındaki Menziller için Talep Edilen İaşe Miktarı

Menzil Adı	Arpa (Şair) Kile	Un (Dakik) Kile	Koyun (Ganem) Re's	Öküz Re's	Pirinç Kile	Yağ (Revgan-ı Sade) Kıyye
1. Menzil	130	22	15	5	5	15
2. Menzil	130	22	15	5	5	15
3. Menzil	130	22	15	5	5	15
4. Menzil	130	22	15	5	5	15
5. Menzil	130	22	15	5	5	15
Toplam	650	110	75	25	25	75

Kaynak: MAD 2841.

²⁴ İştirâ ile ilgili bkz. Polat, 2011 b: 161-174.

Ordu divanından 28 Mayıs 1639 (25 Muharrem 1049) tarihinde Malatya'dan Sivas'a kadar yol üzerindeki kazalarda görev yapan kadılara ve Malatya gelirlerinden sorumlu Malatya eminine emir gönderilmişti. Yine ifade edilmelidir ki, Kırım kuvvetleri için 5 menzil olarak planlanan Malatya-Sivas arası menziller, padişahın dönüşü esnasında daha uzun planlanmıştı²⁵. Bir önceki organizasyonda olduğu gibi Malatya-Sivas arasını -padişaha nazaran- daha kısa sürede geçmesi planlanan menzillerin isimleri de -belgede- belirtilmemişti.

Bunun yanında -önceki üç menzil güzergâhının planlamasına göre- organizasyonun ayrıntılarında farklar da göze çarpmaktaydı. Öyle ki en büyük fark, Kırım hanı ve kuvvetleri için menzillerde toplanacak tüm iâşe mallarının satın alınmasıydı. Bu çerçevede Tablo 5'de adı geçen tüm iâşe maddelerinin belirtildiği miktarlarda satın alınması istenmişti. İştiraların yapılması için gerekli olan finansman Malatya emini vasıtasıyla "Malatya malından" yani Malatya hazinesinden iştiraya mübaşir kılınan görevliye verilecekti. Kadıların bu süreçteki fonksiyonu ise bölgelerinde yapılan iştiraların -belirlenen ücretin ödenmesi koşuluyla- sorunsuz bir şekilde yürütülmesine yardımcı olmaları (MAD 2841, s. 214).

Bağdat Seferi dönüşünde Tatar askerlerinin menzil ve iâşe organizasyonunun yapıldığı son bölüm Sivas-Samsun arası menzilleriydi.

Tablo 6: Sivas-Samsun Arasındaki Menziller için Talep Edilen İâşe Miktarı

Menzil Adı	Arpa (Şair) Kile	Un (Dakik) Kile	Koyun (Ganem) Re's	Öküz Re's	Pirinç Kile	Yağ (Revgan- ı Sade)
1. Menzil	130	22	15	5	5	15
2. Menzil	130	22	15	5	5	15
3. Menzil	130	22	15	5	5	15
4. Menzil	130	22	15	5	5	15
5. Menzil	130	22	15	5	5	15
6. Menzil	130	22	15	5	5	15
7. Menzil	130	22	15	5	5	15
Toplam	910	154	105	35	35	105

Kaynak: MAD 2841.

²⁵ Padişah, Malatya-Sivas arasında Hasan-badrik, Hekim-hanı, Hasan-çelebi, Alaca-han, Kangağal, Tecer, Tuzlu olmak üzere 7 menzilde konaklayarak gelmiştir. Sahillioğlu, 1965: 32-33.

Bu menzil organizasyonunda da yine bölgedeki yerel yöneticiler görevlendirilmişti. Nitekim 28 Mayıs 1639 (25 Muharrem 1049) tarihinde kayda geçen belgeye göre Tokat defterdarı ve Sivas-Samsun yol güzergâhı üzerinde vazife yapan kadılar menzillerin işe organizasyonunda görevlendirilmişlerdi. Tablo 6'de görüldüğü üzere Sivas-Samsun arasının yedi menzil olduğu ifade edilmiş, lakin ilgili menzillerin adları belgede zikredilmemişti. Görüldüğü üzere sayı olarak en fazla menzilin işe organizasyonunun yapıldığı güzergâh Sivas-Samsun güzergâhı arasıydı. Dolayısıyla en fazla yükümlülük ve sorumluluk bu bölgede görev yapan idarecilere düşmüştü. Sivas-Samsun arasındaki menzillerin işe organizasyonuna bakıldığında Malatya-Sivas arasındaki organizasyonla paralellik arz ettiği görülmektedir. Öyle ki, tüm işe maddelerinin satın alınması istenmiştir. Yapılacak olan iştiraların finansmanı Tokat hazinesinden karşılanacak ve iştiraya mübaşir kılınan görevliye defterdar tarafından verilecekti. Kadılar ise yürütülecek iştiraların belirlenen fiyat üzerinden bölgelerinden yapılmasını temin edeceklerdi (MAD 2841, s. 214). İfade edildiği üzere menzil organizasyonu Musul-Samsun arası yapılmıştı. Anlaşıldığı kadarıyla Kırım Tatarlarının Samsun'dan sonraki dönüş hareketi, savaşa gelirken olduğu gibi, gemiler vasıtasıyla olacaktı.

Bağdat Seferine Katılan Kırım Kuvvetlerinin İşe Masrafları:

Yukarıda Bağdat seferine katılan Kırım kuvvetlerinin kısmen seferin başlangıcındaki ve sefer sonrası Musul-Samsun arasındaki menzil organizasyonundan bahsedildi. Bu esnada menzil işe organizasyonunun finansmanı hakkında kısa açıklamalar yapıldı. Ancak bu menzillerin işe organizasyonu esnasında Osmanlı Devleti'ne hangi oranda masraf getirdiği ifade edilmemişti. Bu başlık altında ilgili organizasyonun, belgelere yansıdığı şekliyle, Osmanlı Devleti'ne ne ölçüde masraf oluşturduğu ortaya konulmaya çalışılmıştır. Nitekim aşağıdaki tabloda bu ürünler için ödenen miktarlar ifade edilmiştir.

Tablo 7: Musul-Samsun arası Tatar Askerlerinin İşe Masrafları için Harcanan Tutar

Menzil Adı	Arpa İçin Ödenen Miktar (Kuruş)	Un İçin Ödenen Miktar (Kuruş)	Koyun İçin Ödenen Miktar (Kuruş)	Öküz İçin Ödenen Miktar (Kuruş)	Pirinç İçin Ödenen Miktar (Kuruş)	Yağ İçin Ödenen Miktar (Kuruş)	Toplam kuruş
Han-ı İsmail	-	-	22,5	15	5	5	47,5
Kesik Köprü	-	-	22,5	15	5	5	47,5
Akboğa	-	-	22,5	15	5	5	47,5
Demirkapu	-	-	22,5	15	5	5	47,5

1638 Bağdat Seferinde Yardımcı Kırım Kuvvetleri

Nusaybin	-	-	22,5	15	-	5	42,5
Mardin Altı	-	-	22,5	15	-	5	42,5
Şühud Pazarı	-	-	22,5	15	-	5	42,5
Diyarbakır	-	-	22,5	15	-	5	42,5
Diyarbakır Malatya Arasındaki 5 menzil için	-	-	112,5	75	-	25	212,5
Malatya Sivas Arasındaki 5 menzil için	130	27,5	112,5	75	25	25	395
Sivas Samsun Arasındaki 7 menzil için	182	38,5	157,5	105	35	35	553
Genel Toplam	312	66	562,5	375	80	125	1520,5

Tablo 7’de görüldüğü üzere, menziller için gerekli bu maddelerin iştirak kapsamında ne kadar ödeneceği belirlenmişti. Buna göre arpanın 5 kilesi için 1 kuruş, unun 4 kilesi için 1 kuruş, koyunun 1 adedi için 1,5 kuruş, öküzün 1 adedi için 3 kuruş, pirincin 1 kilesi için 1 kuruş, yağın 3 vukiyyesi için 1 kuruş ödenecekti²⁶. Her bir ürün için belirlenen ücret narh çerçevesinde belirlenmişti. Yine ifade edildiği üzere iştirak/satın alma esnasında bu ürünlerin belirlenen narh çerçevesinde temin edilmesi bölge kadılarının yükümlüğündeydi. En büyük ödeme 562,5 kuruş ile koyun iştirakı için harcanmıştır. Bununla birlikte -belirlenen narh fiyatları kapsamında- en fazla iştirak bedeli arpaya ödenecek tutardı. Öyle ki her bir menzil için gerekli 130 kile arpaya ödenecek tutar 26 kuruştur. Ancak -ifade edildiği üzere- Musul-Malatya arasındaki menzillerin iştirak esnasında arpaya her hangi bir bedel ödenmeden miri zahireden nakiller yapılmıştı. Yine Tablo 6’dan görüldüğü üzere, arpayla birlikte menziller için gerekli un ve pirinç de mümkün olduğu ölçüde miri ambarlardan yahut menzil noktalarında saklanan zahireden yapılmış, dolayısıyla ücret ödenmemiştir. Koyunun ardından yapılan en büyük ödeme ise 375 kuruş ile Kırım kuvvetlerinin et ihtiyacını karşılamak adına öküz (kesimlik erkek sığır) iştirakı çerçevesinde gerçekleşmişti. Et ihtiyacını karşılamak için yapılan koyun ve öküz iştirakının ardından sırayla arpaya 312, yağa 125, pirince 80 ve una 66 kuruş ödenmişti. Musul-Samsun

²⁶ Kırım Kuvvetlerinin iştirak için gerekli mallara belirlenen bu miktarlar 1635 yılında Revan Seferi’nde askerinin iştirak için belirlenen miktarlardan çokta farklı değildi. Yaklaşık 3 sene önce vuku bulan Revan seferinde 6 kile arpanın iştirakına 5 kuruş verilmişti. Koyunun iştirakına belirlenen meblağ genellikle 1,5 ile 2 kuruş arasında değişmekteydi. Yük çekmek gibi farklı bir amaç için olsa dahi öküz iştirakına 400 akçe ücret ödenmişti. Ordu için gerekli pirinç için ödenen meblağ ise 90 ile 118 akçe arasında değişmişti. Polat, 2001 a: 117, 276, 283, 305.

arasındaki menzillerin iâşe organizasyonu için -miride mevcut olup ödeme yapılmayan zahire dışında- 1520,5 kuruş yani yaklaşık 152050 akçelik ödeme yapılmıştı.

Kırım kuvvetlerinin Musul-Samsun arasındaki konaklayacağı menzillerin iâşe masraflarının nasıl sağlandığını hatırlayacak olursak, finansman tamamen yerel hazinelere yani eyalet bütçelerine yüklenmişti. Bu çerçevede Musul, Nusaybin, Diyarbakır, Malatya ve Tokat gelirlerine başvurulmuştu (MAD 2841, s. 213-214). Gerekli finansmanın iştirayla görevli kişilere verilmeden önce ilgili defterlere düzenli şekilde kaydedilmesi istenmekteydi. Böylece mali yılsonunda yapılacak olan hesaplamalarda menzil organizasyonu için -yerel bütçelerden- verilen miktar "mahsub eylenecek" merkezi hazineye gönderilen miktardan düşülecekti.

Bunun yanında ambarlarda ya da menzillerde saklanan ve Kırım kuvvetlerine tayin edilen zahirenin nasıl temin edildiğine izah edecek olursak, Bağdat Seferi esnasında nüzul²⁷, sürsat²⁸ ve iştiray²⁹ ile yüklü miktarda zahire temin edilip ambarlarda saklanmıştı. Kırım kuvvetlerine menzillerde tayin edilen bu zahirede avarız temelli vergiler çerçevesinde -Bağdat seferine katılan kapıkullarının iâşesi için- halktan alınan yahut merkezi ve ordu hazinelerinden gönderilen parayla satın alınan zahireydi.

Sonuç

XVI. yüzyılların sonlarından itibaren Osmanlı Devleti'nin mali ve askeri alanda yaşadığı değişim sonucunda, Osmanlı askerî harekâtlarında Kırım kuvvetleri önemli yardımcı kuvvetler haline gelmişlerdi. Bu kuvvetler özellikle batı seferlerinde aktif olarak yer almakla birlikte, doğu seferlerinde de katılmışlardı. Kaynaklarda da ifade edildiği şekliyle bu birlikler sefer esnasında düşman hatlarına yıpratıcı saldırılarda bulunmakta ve bu sayede elde ettikleri ganimetle kendi iâşe ihtiyaçlarını karşılamakla birlikte -getirdikleri ganimetleri satarak- ordunun iâşesine de katkıda bulunmaktaydılar. Ancak Kırım kuvvetlerinin iâşesi konusunda karanlıkta kalan nokta, Osmanlı topraklarını kat ederek iştirak ettikleri bir seferde bu ihtiyaçlarının nasıl karşılandığı ya da bu birliklerin menzil ve iâşe organizasyonunun nasıl yapıldığıydı. Bu çerçevede Bağdat Seferi'ni önemli kılan, Kırım kuvvetlerinin Samsun'a geldiklerinden sonra sefer bölgesine ulaşana kadar uzun müddet Osmanlı toprağı içerisinde hareket etmeleri gereken bir sefer olmasıydı. Nite-

²⁷ IV. Murat'ın Bağdat Seferi sırasında (1638-1639) yine sefer güzergâhında olan Anadolu, Sivas, Karaman, Maraş, Diyarbakır, Erzurum ve Ruha eyaletlerinden nüzul ihraç edilmişti. Bağdat Seferi sırasında adı geçen eyaletlerden 100.540,25 kile aynı nüzul vergisi tarh edilmiş ve tarh edilen bu miktarın 96.548,25 kilesi toplanmıştı. Güçer, 1964: 79-80.

²⁸ Bağdat Seferinde toplanan sürsat için bkz. Güçer, 1964: 186-200.

²⁹ Bağdat Seferi esnasında iştiray yöntemiyle temin edilen zahireye örnekler için bkz. MAD 3443, s. 2, 3, 4, 6, 13, 15, 16, 18, 21.

kim Bağdat Seferi örneğinde yapılan bu incelemede Kırım kuvvetlerinin iâşe ve menzil sorununun nasıl çözüldüğü ortaya konulmuştur.

Kırım hanı ve kuvvetleri sefere katılmak için Samsun'a ulaşmadan, bu birliklerin Osmanlı topraklarındaki iâşe ve ikmal planlamaları yapılmıştı. Bu doğrultuda Samsun-Erzurum arasındaki iâşe organizasyonu ve masrafları Tokat defterdarlığından istenmiş, Erzurum'a ulaşmasının ardından ise bu kuvvetlerin ihtiyaçlarının karşılanması Erzurum beylerbeyine havale edilmişti. Belgelerden daha düzenli verilere ulaştığımız Musul-Samsun arasındaki dönüş menzillerinde görevli yetkililer, bölgenin defterdarları, voyvoda ya da eminleri ve kaza kadılarıydı. Anlaşıldığı üzere Kırım kuvvetlerinin ihtiyaçları asgari ölçülerde devlet tarafından karşılanmaya çalışılmıştı. Bu süreçte mümkün mertebe yerel yetkililerden faydalanılmıştı. Öyle ki Kırım kuvvetlerinin iâşe ve menzil organizasyonuna baktığımızda, menzil güzergâhı üzerindeki yerel yetkililer görevlendirilmişti. İâşenin masrafları menzilin bulunduğu bölgedeki gelirlerden sağlanmış ve mali idareciye ilgili emirler gönderilmişti. Menzillerin bulunduğu bölge kadılarına iâşe tedarikinde düzenin sağlanması için emirler gönderilmişti. Bu kapsamda kadılar iştirahların düzenli bir biçimde yapılmasını, yani belirlenen narh çerçevesinde ve gerekli malzemenin bulunmasını sağlamakla görevliydi.

Menzillerin iâşe organizasyonu kapsamında her menzil için belirlenen miktarlarda arpa, un, öküz, koyun, pirinç ve yağdan oluşan gıda maddesi temin edilmesi istenmişti. Tablolarda ayrıntılarıyla ifade edilen Kırım kuvvetlerine dönüş menzillerinde verilemesi planlanan iâşe maddelerinin, tüm Kırım birliklerinin iâşesine yeterli gelip gelmediğini mevcut belgeler dâhilinde bilinememektedir. Daha açık bir ifadeyle mevcut bilgiler kapsamında ne kadar Kırım kuvvetinin sadrazamla birlikte ileri harekâta katıldığı, dolayısıyla dönüş güzergâhı esnasında Kırım hanının yanında ne kadar asker olduğu tespit edilememektedir. Ancak önemli olan nokta Osmanlı idaresinin Osmanlı toprağı içerisinde hareketle geri dönen Kırım kuvvetlerinin - asgari ölçülerde olsa dahi- iâşesini karşılamaya çalışmasıdır. Bu gıda maddeleri arasından dikkat çeken kalem et ihtiyacının karşılanırken büyükbaş hayvan talebinin de olmasıdır. Genel olarak dönemin Osmanlı seferlerinde, Osmanlı askerinin ihtiyacı küçükbaş hayvan ile sağlanmaya çalışılmış, tercih büyük ölçüde koyun olmuş, ancak sıkıntısı çekildiği zamanlarda az miktarda büyük baş hayvan eti kullanılmıştı. Kırım kuvvetlerinin iâşeleri çerçevesinde büyükbaş hayvanların yer alması bu kuvvetlerin talebi doğrultusunda gerçekleşmiş olması muhtemeldir.

Kırım kuvvetlerinin iâşe giderlerinin nasıl sağlandığına bakıldığında genel olarak menzil iâşe organizasyonunda yerel hazineler kullanılarak masrafların karşılandığı görülmektedir. Ancak bu masraflar ilgili defterlere kaydedilerek sene sonunda mahsup edilip, merkeze gönderilecek meblağ içerisinde düşülmesi istenmişti. Anlaşılan kısa vadede yerel hazineler kullanılmakla birlikte iâşe masrafları merkezi hazine yüklenmiş oluyordu. Ay-

rıca vurgulanması gereken diğer husus, bu organizasyon çerçevesinde reaya ekstra bir mali yük getirilmemiş olmasıdır. Nitekim avarız temelli herhangi bir vergi vasıtasıyla menzil organizasyonu için gerekli iâşe maddesi teminine yahut nakdî bir talepte bulunulmamıştır. Lakin şu durum ifade edilmelidir ki -her ne kadar bölge halkına fazladan bir vergi yüklenmediyse de- Kırım kuvvetlerinin iâşe ve menzil organizasyonu büyük ölçüde taşra görevlileri ve bölge halkının katkılarıyla yürütülmüştür.

KAYNAKÇA

1- Arşiv Kaynakları

Başbakanlık Osmanlı Arşivi:

Bâb-ı Defteri, Mevkufat Kalemi Dosya Tasnifi: D.MKF. 23/181.

Maliyeden Müdevver Defterleri: MAD 2841, MAD 3443, MAD 6375, MAD 18186.

Mühimme Defterleri, MD 38.

2- Kitabî Kaynaklar ve Tetkik Eserler

ALKAN, M. (2013). "Osmanlı Devleti'nde Akıncı Ocağının Sonu", *Gazi Akademik Bakış*, Cilt 7, Sayı 13: 107-116.

ENVERÎ (2003). *Düstûrnâme-i Enverî, Osmanlı Tarihi Kısmı (1299-1466)*, Haz. Necdet Öztürk, İstanbul.

GELİBOLULU MUSTAFA ALİ (2000). *Gelibolulu Mustafa Âlî ve Kühû'l-Ahbâr'ında II. Selim, III. Murat ve III. Mehmet Devirleri*, Haz. Faris Çerçi, C. II-III, Kayseri.

GÜÇER, L. (1964). *XVI-XVII Asırlarda Osmanlı İmparatorluğu'nda Hububat Meselesi ve Hububattan Alınan Vergiler*, İstanbul.

GÜNDÜZ, T. (1999). "II. Osman'ın Hotin Seferi (1621)" *Osmanlı*, C. I, Ankara 1999: 465-472.

Hasan Beyzade Ahmed Paşa (2004). *Hasan Bey-zâde Târîhi*, Haz. Şevki Nezihi Aykut, C. III, Ankara.

IVANICS-RESS M. (1999). "Osmanlı-Habsburg Savaşlarında Kırım Tatarlarının Rolü (1593-1606)" *Osmanlı*, C.I, Ankara: 456-464.

İNALCIK H. (1944). "Yeni Vesikalara Göre Kırım Hanlığının Osmanlı Tâbiliğine Girmesi ve Ahidname Meselesi", *Bellekten*, VIII/30: 185-229.

----, (1977), "Kırım Hanlığı", İA, C. VI, ss. 747-749.

İBRÂHİM PEÇEVÎ (1283). *Târîh-i Peçevî*, C.II, İstanbul.

JORGA N. (2005). *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi*, C. I, İstanbul.

KÂTİP ÇELEBİ (1287). *Fezleke*, C.I-II, İstanbul.

- KÜPELİ, Ö. (2009). *Osmanlı-Safevi Münasebetleri (1612-1639)*, Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Doktora Tezi, İzmir.
- KÜTÜKOĞLU, B. (1993). *Osmanlı-İran Siyâsî Münâsebetleri*, İstanbul.
- MURPHEY, R. (2007). *Osmanlı'da Ordu ve Savaş 1500-1700*, Çev. M. Tanju Akad, İstanbul.
- MÜNECCİMBAŞI (1285). *Sahâifü'l-Ahbâr*, C. III, İstanbul.
- Naima Mustafa Efendi (1281), *Tarih-i Naima*, C.I-II, İstanbul,
- POLAT, S. (2011 a). *IV. Murat'ın Revan Seferi Organizasyonu ve Stratejisi*, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Doktora Tezi, Ankara.
- , (2011 b). "Osmanlı Sefer Organizasyonunda Pratik Çözümler: 1634-1635 (H.1044) Tarihlerinde Karahisar-ı Şarki'de "Mükellefiyet Şeklinde Yürütülen İştira" ile Zahire Temini", *Gazi Akademik Bakış*, C. 4, Sayı 8, Ankara: 161-174.
- SAHİLLİOĞLU, H. (1965). "IV. Murad'ın Bağdat Seferi Menzilnamesi", *Belgeler*, II/3-4, Ankara: 1-35.
- SELÂNİKÎ MUSTAFA EFENDİ (1999). *Tarih-i Selânikî*, C. I, Haz. Mehmet İpşirli, Ankara.
- TOPÇULAR KÂTİBİ (2003). *Topçular Kâtibi 'Abdülkâdir (Kadrî) Efendi Tarihi*, Haz. Ziya Yılmaz, C. I-II, Ankara.
- ÜNAL, T. (2001). *IV. Murat ve Bağdat Seferi*, Ankara.
- YANS Kerim (1977). *Murad devrinde Osmanlı-Safevî Münasebetleri*, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Osmanlı Müesseseleri ve Medeniyeti Tarihi Kürsüsü, Basılmamış Doktora Tezi, İstanbul.
- ZINKEISEN, J. W. (2011). *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi*, C. I, İstanbul.